

BORSOD MEGYE ÉS MISKOLC PARASZTSÁGA AZ ÚRBÉRRENDEZÉS IDEJÉN¹

Horváth Zita

Miskolci Egyetem BTK

Absztrakt: Borsod megyének 196 helysége volt a 18. század második felében, 10 mezőváros, köztük Miskolc. A megyére a kisbirtok volt a jellemző, 1770-ben kb. 400 birtokossal számolhatunk, túlnyomó többségük nem rendelkezett 1-2 jobbágnál többel, sőt még többen voltak, akiknek csak zsellérek voltak. A települések többsége több birtokos kezén volt, 71 helységnek volt egy földesura, közülük 41 világi, 30 egyházi birtokos kezén volt, találni közülük jelentőseket is. A világi birtokosok összesen több jobbágytelekkel, jobbággal és zsellérel rendelkeztek, mint az egyháziak, de a legnagyobb egyházi birtokos, az egri káptalan nagyobb birtokkal rendelkezett, mint a legnagyobb világi, a diósgyőri koronauradalom. Az uradalomhoz tartozó települések között találjuk Mezőkövesdet, Mezőkeresztest és Miskolcot, a megye tíz mezővárosa közül hármát. Az uradalom és a megye legnagyobb települése kétségteljesen Miskolc volt. Összességében elmondható, hogy a megye településeinek, paraszti népességének (jobbágyok és zsellérek) több mint a fele jelentősebb birtokosok kezén volt (15 világi és 7 egyházi), míg a több száz kisnemes a „maradék” osztozott, sokuknak jobbágya nem is volt, csak 1-2 házas vagy házatlan zsellére.

Kulcsszavak: úrbérrendezés, jobbágyok, zsellérek, paraszti vallomások („kilenc kérdőpont”), örökös jobbágyok, szabadmenetelű jobbágyok

Jelen tanulmányban Miskolc paraszti társadalmával foglalkozom, szükségszerűen Borsod megye parasztságának viszonyaira is kitérek. Elemzésem leginkább az úrbérrendezés forrásain nyugszik, főként a paraszti vallomások (másként „kilenc kérdőpont”) és az úrbéri tabellák iratanyagán, de egyéb források mellett természetesen mindazokra a művekre támaszkodom, amelyeknek tárgya Miskolc társadalma volt. Részletesen magát az úrbérrendezést nem mutatom be, ezt mások mellett magam is több tanulmányban megtettem (egyebek mellett: HORVÁTH 2009).

BORSOD MEGYE BIRTOKSZERKEZETE ÉS JOBBÁGYSÁGÁNAK RÉTEGZŐDÉSE AZ ÚRBÉRRENDEZÉS IDEJÉN²

Jobbágyok és zsellérek

Borsod megye³ a 18. század végén, az első népszámlálás adatai alapján 196 településből állt, szabad királyi

városa nem volt a megyének. A településhálózatot 10 mezőváros, 19 praedium és 167 község alkotta. A 196 település tényleges népessége a II. József-féle népszámlálás idején 134 223 fő volt, viszonylag nagyszámú, 10 207 fő nemességgel (DANYI–DÁVID 1960, 42–48). A 10 mezőváros a következő: Miskolc, Diósgyőr, Ónod, Mezőcsát (Miskolci járás), Mezőkövesd, Mezőkeresztes (Egri járás), Sajószentpéter (Szentpéteri járás), Szendrő, Edeleny, Aszaló (Szendrői járás).

A megyében az úrbérrendezés lefolyása két lépcsőben történt, 1767-ben csak a diósgyőri koronauradalom településeiben végezték el a kilenc kérdőpontos felmérést – Miskolcon kívül Diósgyőr, Mezőkeresztes, Mezőkövesd, Hejőcsaba, Kisgyőr, Ládháza, Óhuta, Parasznya, Radostyán, Sajóbáony, Sajókápolna, Sajópetri, Varbó tartozott még az uradalomhoz, – az egész megyében 1770-ben (TÓTH 1991).⁴ Az alábbi adatok az úrbéri tabellák és a kilenc kérdőpontos vizsgálatból származnak (1–2. táblázat, közölve HORVÁTH 2017, 67). Az úrbéri tabellákban 6675 jobbágyot, 4089 házas és 584 házatlan zsellért írtak össze, tehát a jobbágyok száma meghaladta a zsellérekét.

1 A tanulmány az OTKA K 100955 számú pályázatának támogatásával készült.

2 Borsod megye parasztságával ezt megelőzően két tanulmányban foglalkoztam már (HORVÁTH 2012; 2017), ill. két tanulmányban más megyékkel történő összehasonlítás okán elemeztem a borsodi parasztság helyzetét (HORVÁTH 2008; 2009).

3 1950-től a jelenlegi Borsod-Abaúj-Zemplén megye része, 1923-ig önálló.

4 Tóth Péter adta ki a kilenc kérdőpontos felmérést, más néven paraszti vallomásokat. Ő az 1770-ben készült kilenc kérdőpontos felvételeket közölte, 10 település esetében közölte az 1767-es és 1770-es változatot is.

Járás	3–5 hold	5–10 hold	10–16 hold	16–26 hold	26–50 hold	40–60 hold	Jobbágyságok száma összesen
Miskolci	199	403	637	16	83	–	1338
Egri	116	677	1159	24	439	50	2465
Szentpéteri	22	497	555	102	180	2	1358
Szendrői	54	357	774	235	94	–	1514
Összesen db	391	1934	3125	377	796	52	6675

1. táblázat. A telkes jobbágyság rétegződése a telek mérete alapján. (Összeállítva az úrbéri tabellák alapján: MNL BAZML Acta politica, IV. 501/b, XXII. sz. iratsorozat.)

Table 1. Social stratification of serfs by the size of their allotments. (Assembly of the Urbarium tables, MNL BAZML Acta politica, IV. 501/b, XXII.)

Járás	Házasszellér	Házatlan	Összesen
Miskolci	2158	251	2409
Egri	862	146	1008
Szentpéteri	472	101	573
Szendrői	597	86	683
Összesen	4089	584	4673

2. táblázat. A zsellérek száma járásonként. (Összeállítva az úrbéri tabellák alapján: MNL BAZML Acta politica, IV. 501/b, XXII. sz. iratsorozat.)

Table 2. Number of cottars by districts. (Assembly of the Urbarium tables, MNL BAZML Acta politica, IV. 501/b, XXII.)

E két táblázatból azonnal kitűnik, hogy a telkes jobbágyság túlnyomó többsége – csaknem a fele – a 10–16 hold, vagyis a $\frac{3}{8}$ és fél telek közötti nagyságú földekkel rendelkezők közé tartozik. Nagyon kevesen vannak az ennél nagyobb telekkel bírók, 10 holdnál kevesebb földje pedig a jobbágyság egyharmadának van. Az országos átlag is féltelek körül volt. Az Egri járásban a telkes jobbágyság száma sokkal nagyobb, mint a másik háromban. Feltehetően ez a járás szenvedett a legtöbbet a török hódoltság idején, ezért a nemesség elmene-kült erről a területről, így a 17. században a járást is fel kellett számolni. A Rákóczi-szabadságharcot követően, az újratelepítés/újratelepülés során bőven volt föld a gazdálkodni akaró jobbágyság, azaz a jobbágytelkek számára, emiatt szívesen telepedtek meg itt gazdálkodni akaró parasztok, ráadásul kevésbé számíthattak erőteljes földesúri terhekre, hiszen szükség volt munkaerőre.

Az úrbéri tabellákból kitűnik, hogy a Miskolci járásban 1338 telkes jobbágyság és 2409 zsellér élt (a paraszti népesség 35,71%-a telkes jobbágyság, 65,29% a zsellér), az Egri járásban 2465 jobbágyság és 1008 zsellér (70,98% a telkes jobbágyság aránya, 30,02% zsellér), a Szentpéteri járásban 1358 jobbágyság és 573 zsellér (a paraszti népesség 70,33%-a telkes jobbágyság, 29,67%-a zsellér), a Szendrői járásban pedig 1514 jobbágyság 683 zsellér (68,91% telkes jobbágyság, 31,09% zsellér). Tehát egyedül a miskolci járásban haladta meg a zsellérek száma a telkes

jobbágyságét. Ez mindenekelőtt a megyeszékhelynek, Miskolcnak köszönhető, ahol csak zsellérek éltek, számuk pedig meghaladta az 1000 főt. A mezővárosokban lakó paraszti népességből 1192 volt telkes jobbágyság, a zsellérek száma 1887 főt tett ki. Míg a megyében, amint láttuk, több jobbágyság élt, mint zsellér. Az 1887 zsellérből 1666 fő házas (88,29%), s mindössze 221 fő házatlan zsellér. Az 1192 telkes jobbágyság 42,28 százaléka, 504 fő 10–16 hold közötti birtokon él, ami megfelel a megyei átlagnak.

A zsellérek száma a jobbágyságét a mezővárosok közül Miskolcon, Diósgyőrben, Ónodon, Sajószentpéteren (HORVÁTH–TÓTH 2010, 166–192)⁵ és Szendrőn haladta meg. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ezek voltak a megye legrégebbi mezővárosai, amelyek viszonylag keveset szenvedtek a török pusztítástól. Jellemző rájuk – különösen Miskolcra –, hogy a 16. század folyamán nagyon sok nemes telepedett le bennük jobbágysághelyekre, ami után taxát fizettek, vagy adományként, vagy zálogban megszerezték azokat, emiatt lecsökkent a jobbágytelkek száma. További ok, hogy ezen mezővárosok közül négy – Miskolc, Sajószentpéter, Diósgyőr, Szendrő – mezőgazdaságában a szőlőtermelés volt a meghatározó, kevésbé a gabonatermelés, mint

5 A Sajószentpéter úrbérrendezéséről szóló fejezetet Horváth Zita írta.

a dél-borsodi mezővárosok esetében. A szőlőtermelés pedig zselléreket kívánt, másként fogalmazva, mivel a szőlő nem tartozott bele a telki állományba, a szőlőt művelő jobbágyokat zsellérként írták össze. Ezzel is magyarázható, hogy a megyei jobbágyság 17,86 százaléka, a zsellérek 40,29 százaléka élt a mezővárosokban.

Birtokosok a megyében

1770-ben körülbelül 400 birtokosa volt a megyének, többségük kisbirtokos, túlnyomó többségük 1-2 jobbágygal rendelkezett, sokuknak csak zsellérek voltak. Az általam vizsgált úrbéri tabellából nem derül ki, hogy a megye birtokosai közül más megyében ki és mennyi birtokkal bírt, ezért a birtokosokra és birtokukra vonatkozó adatok csak Borsod megyére érvényesek.⁶ A települések többségén több birtokos osztozott, 71 helységnek volt egy földesura, közülük 41 világi, 30 egyházi birtokos kezén.

Az egyházi birtokosok (*egri káptalan, egri szeminárium, egri püspökség, diósgyőri pálosok, egri jezsuita kollégium, egri prépostság, tapolcai apátság*) kezén 883,5 jobbágytelket, összesen 36 964 holdat írtak össze, 1591 jobbágygal, 403 házas és 49 házatlan zsellérral. Az egri jezsuita kollégium (Bükkaranyos), az egri káptalan (Négyes) és a diósgyőri pálosok (Sajópetri, Hejőcsaba) rendelkeztek még olyan településen birtokkal, jobbágygal és/vagy zsellérral, ahol rajtuk kívül más birtokos is volt. Egyházi birtokosok voltak még a megyében a miskolci református egyház (Miskolc) és a jászói premontréi prépostság (Sikátor), a kazinci református egyház (Sajókazinc), de a jelzett három helységben nem ők voltak az egyedüli birtokosok. A legnagyobb egyházi birtokos az *egri káptalan* volt, 11 település, 456,25 jobbágytelek, 19 517 hold, 704 jobbágy, 160 házas és 23 házatlan zsellér felett gyakorolva földesúri jogokat. Ezenkívül a Négyes nevű helységen osztozott még az egri káptalan Szepessy Lászlóval és Szepessy Péterrel. A káptalannak 6 telke, 250 holdja és 5 jobbágya volt, Szepessy László 9 telekkel, 385 holddal és 16 jobbágygal rendelkezett, Szepessy Péter pedig 2,5 teleknek, 116 holdnak és 3 jobbágygal volt a birtokosa.

41 olyan települést találunk a megyében, ahol egy világi birtokos volt a földesúr, ez 14 családot jelent és a királyi koronát, azaz 15 birtokost. Jelentősebb világi birtokosok: Fáy, Csáky, Esterházy, Keglevich, Szirmay család és a királyi kamara. A 14 közül 11 család más településen is rendelkezett kisebb-nagyobb birtokkal, ahogy a királyi korona is. A 15 világi birtokos

a 40 településen 1017,625 jobbágytelket bírt, ha ehhez hozzávesszük azokat a jobbágytelkeket, ahol másokkal közösen birtokoltak, ez összesen 1322,253 jobbágytelket jelent. Ugyanez holdban kifejezve: 40 helységben 42 170, a részbirtokokkal együtt 54 102 hold. A jobbágyok száma 2125, a részbirtokokkal együtt 2775; 832 házas zsellér, részbirtokokkal együtt 1805; 150 házatlan zsellér, a részbirtokokkal együtt 292. Ehhez jön még 41. településként Diósgyőr, a diósgyőri kamarai uradalom központja, itt a jobbágyok és zsellérek számát ismerjük: 119 jobbágy, 165 házas és 15 házatlan zsellér. 101 jobbágy $\frac{1}{8}$ és 18 jobbágy $\frac{1}{4}$ telken gazdálkodott, ami körülbelül 1300 holddal egyenlő.

A legnagyobb világi birtokos a királyi korona volt, ez a teljes diósgyőri uradalmat jelenti. A korona 9 települést egyedülként, 4 települést másokkal közösen birtokolt, továbbá Szalonna helységet kell még megemlíteni, ahol mások mellett a királyi korona volt a birtokos, de a település nem képezte részét az uradalomnak. A korona birtoka összesen 377,375 jobbágytelket, 16 532 holdat, 882 jobbágyot, 809 házas és 140 házatlan zsellért tett ki. Diósgyőrben, az uradalom központjában 119 jobbágy élt, akik kb. 1300 holdon gazdálkodtak, valamint 165 házas és 15 házatlan zsellér. Az uradalomhoz tartozó települések között találjuk Mezőkövesdet, Mezőkeresztest és Miskolcot, a megye tíz mezővárosa közül hármat.

A világi birtokosok kezén összesen több jobbágytelek, jobbágy és zsellér volt, mint az egyháziak kezén, de a legnagyobb egyházi birtokos, az egri káptalan nagyobb birtokkal rendelkezett, mint a legnagyobb világi, a diósgyőri koronauradalom. A jelentősebb világi birtokosok összesen 2775 jobbágy, 1805 házas és 292 házatlan zsellér felett gyakoroltak földesúri joghatóságot, míg az egyházi birtokosok 1678 jobbágy, 510 házas és 75 házatlan zsellérnek voltak a földesurai. A 15 világi és 7 egyházi birtokos joghatósága alatt állt a megye 6675 jobbágyából 4453, a 4089 házas zselléréből 2315, az 584 házatlan zselléréből 367. Miként fentebb már írtam, 41 településnek egy jelentős világi, 30 településnek pedig egy jelentős egyházi birtokosa volt. A jelentősebb egyházi birtokosok még további 5 településen, a jelentősebb világi birtokosok még további 45 településen rendelkeztek részbirtokokkal. Ez azt jelenti, hogy a megye 162 úrbérrendezés alá került települése közül 91-nek több birtokosa is volt, közülük 50-ben a kisebb birtokos mellett ott találjuk a fent említett jelentős birtokosokat is. A több birtokossal rendelkező települések között olyan is előfordul, ahol 5 (Alacska), ahol 8 (Balajt) vagy ahol 10 (Barcika), sőt 12 (Boldva) birtokos is földesúri jogokat gyakorolt. Barcikán a 10 birtokos közül öten csak zsellérral rendelkeztek (kettő csak házas, három

⁶ Ehhez jó kiindulópont FÓNAGY 2013, I–II. kötet (különösen a II. kötet).

csak házatlan zsellérel). A további öt birtokos közül kettőnek egy-egy jobbágya, egynek 2, egynek 3 és egynek 4 jobbágya volt. A több birtokossal bíró települések zömében hasonló számokat találunk: 1-2-3-4 jobbágy és 1-2-3-4 házas és/vagy házatlan zsellér. Néhány helységben előfordulnak ennél nagyobb számok is (10–20 jobbágy), főként ott, ahol a több földesúr között ott találjuk a jelentősebb birtokosokat is. Ilyen például Geszt, amelynek hét birtokosa között van Szepessy László, aki 24 jobbágy és 27 házas zsellér ura volt, 474 holddal és 12 jobbágytelekkel, míg a többi hat birtokosnak 1, 2, 3, 4, 5 jobbágya és házas zsellére volt. A példák hosszasan sorolhatók.

Összességében elmondható, hogy a megye településeinek, paraszti népességének (jobbágyok és zsellérek) több mint a fele jelentősebb birtokosok kezén volt (15 világi és 7 egyházi), míg a több száz kisnemes a „maramdékon” osztozott, sokuknak jobbágya nem is volt, csak 1–2 házas vagy házatlan zsellére.

A PARASZTSÁG JOGI HELYZETE ÉS SZOLGÁLTATÁSAI

Borsod vármegyében, amint az országban bárhol az úrbérrendezés idején, a parasztság jogilag két csoportból állt, az örökös és szabadmenetelű jobbágyokból. E két jobbágyi kategóriát részletesen elemeztem (HORVÁTH 2009). A kilenc kérdőpont utolsó pontjában kérdezték a parasztokat arról, hogy örökös vagy szabadmenetelű jobbágyok-e. Borsod megyében a 162 település közül – ahol fennmaradtak a paraszti vallomások – 13 helységben csak örökös jobbágyok, 65 helyen szabadmenetelű jobbágyok éltek. A legtöbb településen, 83 helyen, örökös és szabadmenetelű jobbágyok egyaránt éltek, de ezek közül mindössze 16 helyen haladta meg az örökös jobbágyok száma a szabadmenetelűekét. Egy településen, Sajóladon a parasztok magukat szabadmenetelűeknek vallották, de földesuruk örökös jobbágyának tartotta őket: „*Mi ugyan mindnyájan szabad el menetelűeknek tartanánk magunkat, kik ládi lakosok vagyunk, eddig meg is mutattuk volna, ha el bocsájtattunk volna, de az convent jobbágyoknak tartván, kéntelenítettünk lakni*” (TÓTH 1991, 205).²

A jobbágyok a szolgáltatásaikat urbárium, kontraktus (szerződés) és usus (szokás) alapján teljesítették. 17 helyen fordult csak elő urbárium szerint történő adózás, előfordult kontraktus is, de a települések többségében meghatározó a szokás szerint való adózás volt. Azaz a 18. század második felében továbbra is az írásban nem rögzített szokás(jog) dominált a paraszti közösségekben, sokszor évtizedes vagy még régebbi gyakorlat szerint.

A 13 örökös jobbágyok által lakott helység közül 11 helyen szokás, 2 helyen urbárium szabta meg a jobbágyok terheit. A 66 szabadmenetelű helységből 10 helyen urbárium, 34 helyen szokás, 17 helyen kontraktus, 2 helyen egyidejűleg urbárium és szokás, 1 helyen kontraktus és szokás által terheltek a parasztok. A szabadmenetelű jobbágyok tehát nemcsak kontraktus szerint rótták le terheiket. Azokban a településekben, ahol örökös és szabadmenetelű jobbágyok egyaránt éltek – őket hívom *vegyes kööttséggű helységeknek* – (83 település), 12 helyen kontraktus, 5 helyen urbárium, 8 helyen kontraktus és szokás, 60 településen, tehát a helységek zöménél szokás alapján rótták le a jobbágyok köteleességüket.

Az adózásra általában a készpénzfizetés és a természetbeni adózás, főként a robot együttélése a jellemző. Tehát kevés helyen adóztak kizárólag készpénzben, általában a készpénz mellett kilencedet vagy tizedet is adtak, és sok helyen robotoltak is, még ha kontraktus szerint adózó, szabadmenetelű jobbágyokról is volt szó. Általában a természetbeni adók széles palettája jellemző a megyére, amelynek nemei felsorolhatatlanul sokfélék. A legtöbb helyen az árenda mellett természetben a szabadmenetelű kontraktualisták is adóztak, mint ahogy az örökös jobbágyoknak is volt pénzáradéka. Ha összevetjük a megye úrbérrendezés előtti adóinak mennyiségét azzal, amit az egységes urbárium előírt, azt láthatjuk, hogy a legtöbb helyen kevesebbet adóztak korábban, vagy lényegesen nem haladta meg az adó mértéke az 1767-es urbáriumban foglaltakat. Egyébként kevés helyen olvashatjuk a paraszti vallomásokban, hogy a jobbágyok emelkedő jobbágyterhekről panaszkodnak. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a jogi helyzetben, az adózás módjában és mértékében mutatkozó sokszínűség áttekinthetetlen volt, így az úrbérrendezés valóban egységesítést jelentett.

Összefoglalva a Borsod megyében tapasztaltakat elmondható, hogy a szabadmenetelű jobbágyok száma lényegesen meghaladta az örökös jobbágyok számát, a jobbágyok száma meghaladta a zsellérek számát. Az adózás módjára pedig a bevett szokás volt a jellemző.

A DIÓSGYŐRI URADALOM ÉS MISKOLC AZ ÚRBÉRRENDEZÉS IDEJÉN

Miskolc a diósgyőri koronauradalom része volt további 12 településsel együtt (összesen 3 mezőváros és 10 falu), a 18. század közepén 8 ezer fő körüli, zömében református lakossal. A népszámlálás idejére 14 ezer főnél már többen éltek a városban (FARAGÓ 2000, 154; BARSÍ 1991, 49). Faragó Tamás becslése alapján

1765-ben összesen 2000 família élt a városban, 750 nemes és 1250 nem nemes, 8500-9500 fő. 1786-ban 3038 família, ebből 950 nemes, 2100 nem nemes, összesen 14089 fő, 4000-4200 fő nemes és 9500-10000 fő nem nemes. Míg a mezővárosok többsége a 18. században is még meglehetősen falusias volt, Miskolcon „*A nemesek és nem nemesek, birtokosok, bérlők és birtoktalankok mellett a familiák körülbelül 20 százaléka a XVIII. század végén már rendszeresen ipari tevékenységet folytat...*” A népszámlálás idején a felnőtt férfiak 35%-a nemes, ami az országos, de még a megyei átlagnál is jóval magasabb volt (FARAGÓ 2000, 153, 157).

Miskolc a kora újkortól kezdve koronabirtok, kiváltásigolt mezőváros, a 17. századtól zálogbirtokosok kezén volt, 1696-ban I. Lipót Haller Sámuel bárót nevezi a város örökös urának. A Haller családon kívül még több zálogbirtokosa is volt a városnak (RÉMIÁS 2004, 11, 44). A 18. század első fele nemcsak a Rákóczi-szabadságharc miatt volt fontos korszak a város életében, hanem azért, mert 1702-ben megváltotta magát a földesúri joghatóság alól és szabad mezővárossá vált. Közben felépült a vármegyeháza is, ami Miskolcot végleg, szimbolikusan és jogilag is Borsod vármegye székhelyévé tette. A szabadság lényege abban állt, hogy bár nem volt szabad királyi város, nem állt földesúri joghatóság alatt, ügyeit maga intézte.

A szabad királyi városi rangért folytatott küzdelemben a város alulmaradt. Ez a szabadság 1755-ig állt fenn, ekkor az uralkodónő gróf Grassalkovich Antalnak, a kamara elnökének a kezére adta a diósgyőri uradalmat Miskolccal együtt, ami a jobbágysorba való visszakerülést jelentette. A szolgáltatások fajtáit és mennyiségét egy 20 pontos szerződésben fektették le. Grassalkovich a város jövedelmeit a kamara hasznának tekintette, mindössze egy malom, két szőlő, két pince és egy kocsmá hasznát élvezhették továbbra is a lakosok. A nemességen kívül a lakosokat jobbágnak minősítette. A robot, a fuvarozás és természetbeni adók megváltásaként 1500 forintot kellett a városnak fizetni két részletben. Kilencedet a miskolci és csabai határban lévő földek után kellett adni (RÉMIÁS 2004, 59). Tehát a várost a Grassalkovich-féle szerződés teremtette körülmények között érte az úrbérrendezés. (A 20 pontos szerződés ismertette: RÉMIÁS 2004, 59.)

Az úrbérrendezés során felvett kilenc kérdőpontos vizsgálat szerint az uradalom nyolc helységében (Miskolc, Mezőkövesd, Hejőcsaba, Ládháza, Parasznya, Sajókápolna, Sajópetri, Varbó) *szabadmenetelű jobbágyok* éltek, öt helyen *vegyesen* örökös és szabadmenetelű jobbágyok (Diósgyőr, Kisgyőr, Radostyán, Sajóbáony). A szabadmenetelűek közül három helységben *kontraktus*

szerint adóztak (Mezőkövesd, Parasznya, Sajópetri), szintén három helységben *urbárium* alapján (Ládháza, Sajókápolna, Sajópetri), egy helyen, Miskolcon *zálogot* fizettek, egy helyen pedig *bevett szokás* szerint adóztak (Hejőcsaba). Függetlenül attól, hogy szabadmenetelűek vagy örökös jobbágyok voltak-e (láttuk, a vegyes köztötségű helységekben mind a két kategória előfordult), illetve, hogy kontraktus, urbárium vagy bevett szokás alapján adóztak, a földesúr azonossága miatt alig volt eltérés adóikban. Mindenütt viszonylag nagy összegű készpénzt fizettek, 170 forinttól kezdve egészen 2500 forintig. Mezőkövesden kontraktusuk értelmében 2500 forintot fizettek a kilenced, a tized és a robot megváltásáért. Emellett fuvaroztak és „*[k]ézi munkásokat is adunk azonban, de nem kötelezettségből, hanem csak az uradalom iránti jószándékból*” (TÓTH 1991, 145). Miskolcon minden terhet megváltottak 1500 forintért, de adtak kilencedet és a püspökségnek tizedet zálogszerződésük értelmében. Diósgyőrben urbárium szerint 1100 forintért váltották meg terheiket, a szőlő után nyolcadot adtak. A többi településen, falvak lévén alacsonyabb lakosság-számmal, szintén pénzben, de kevesebb összeggel váltották meg a terhek egy részét, de mellette némi munkát is végeztek: általában favágást- és hordást s egyéb, az uradalom számára végzett munkát. Szépen visszaadja ezt a ládházai vallomása: „*Az marbás gazda ki, ki hány napot szolgált, száma nem levén, kinek hány marbája vagyon, annyival szolgált; követ hordani, trágyát hordani, szénát hordani, jeget hordani, zsindelet hordani, egy szóval a bova szűkséges, mindenfelé hajtatott. Az gyalogok hasonlóképpen száma nélkül szolgálnak: kaszálni, ortani, kaszalt rakni, tapasztani, épületet náddal kötni szorgalmaztattak, hajtattak*” (TÓTH 1991, 130).

Hejőcsabán bevett szokás alapján adózó szabadmenetelűek éltek, 48 forint készpénzt fizettek, 3 öl fát vágtak, ezenkívül mást nem adtak. Hat helyen – szintén függetlenül a jogi státustól és attól, hogy miszerint adóztak – nyolcadot adtak, Miskolcon kilencedet és tizedet, a többi helységben pénzben váltották meg a dézsmát. Parasznyán, Radostyánban, Sajóbáonyban, Sajókápolnán, Sajópetriben, Kisgyőrben, Ládházán és Varbón még a favágás mennyisége is majdnem megegyezett (108–128 öl között mozgott).

Miskolcra két kilenc kérdőpontos vizsgálat maradt fent, az első 1767-ben, a második 1770-ben készült. Mindkét változatban magukról mint szabadmenetelű jobbágyokról vallottak a városlakók, 1767: „*A jobbágyok valamennyien szabad menetelűek.*” 1770: „*Miskolc várossa contribuens lakossai mind szabad menetelűek.*” (TÓTH 1991, 155, 156). Az úrbéri tabella szerint a városban telkes jobbágyok nem éltek, csak zsellérek, 529 házas és 90 házatlan zsellér a királyi korona joghatósága alatt állt,

a miskolci református egyház 57 házas és 9 házatlan zsellér felett gyakorolt földesúri jogokat, míg „többen” 323 házas és 37 házatlan zsellérral rendelkeztek. Az úrbéri tabellából nem derül ki, mely családokat értenek „többen” alatt, de azt tudjuk, hogy a 18. század folyamán egyre több nemes költözött be a városba, 1755-ben már 564 főt írtak össze. A többségük birtoktalan kisnemes volt, de találunk köztük jelentősebb, ill. jelentősebbé váló famíliákat is, mint a Vay, az Almássy, Melczér, Máriássy, Szemere, Vadnay, Ragály stb. családokat. Feltehetően közülük kerültek ki azok, akik zsellérral rendelkeztek a városban. 65 holdja volt a királyi koronának. Ezzel szemben a kilenc kérdőpont 1767-ben 10 egész telkes jobbágyról tudósít: „*A visszaváltás ideje előtt a lakosok három nyomásban birtokolták és használták a szántóföldeket, a visszaváltás óta azonban a szántóföldekből egy nyomás a tekintetes uradalom szükségére fordítatván, csak két nyomást művelnek. Ebből az egész telkes jobbágy az egyik nyomásban nyolcz, a másik nyomásban pedig hat pozsonyi mérőt befogadó földet birtokol; réjje két, legfeljebb – a legtermékenyebb időben – három szekér szénát szokott teremni. Sarjút pedig a legelő túlságosan szűkös volta miatt és az igavonó marhák tartása érdekében sem szoktak, sem nem lehet kaszálni. Egyébként egész telkes jobbágy csupán csak tíz található itt, a többiek kicsiny részekre felosztott telkeket birtokolnak, de tartozékos jobbágytelket birtokló jobbágy is csupán negyvenhárom van ténylegesen.*” 1770-ben viszont ezt vallják a parasztok: „*Nincsen egész ház helyes gazda, hanem apró particulákból funduskákat bírnak a lakosok, de azoknak is nem mindenkinek van appertinentiája; a kiknek vagyon és mind földet, mind rétet bővebben bírnak, hat pozsonyi mérő őszi búzáat el vethet, szénája pedig két, s leg feljebb három szekérral terem; tavaszt pedig nem lehet vetni, mivel igen kevesek a szántó földek és csak két nyomásra bírhatnak*” (TÓTH 1991, 154, 156).

A szolgáltatások leírásában az 1767-es és az 1770-es változat nem tér el: 1500 rénes forintot kell fizetnie a városlakóknak a Grassalkovich-szerződés óta, azelőtt mint kiváltságolt, megváltkozott mezőváros, semmit sem adózott. Szintén a szerződés óta adnak kilencedet gabonából és borból, ajándékkal nem adóznak. Az egyháznak tizedet adnak (TÓTH 1991, 154–156). Fent a megye egésze kapcsán azt írtam, hogy az úrbérrendezés előtt a legtöbb helyen kevesebbet adóztak, vagy lényegesen nem haladta meg az adó mértéke az 1767-es urbáriumban foglaltakat. Ezt Miskolc esetében egy, a diósgyőri uradalomra vonatkozó 1767-es összeírás is bizonyítja. Az irat az úrbérrendezés során keletkezett. A lényege, hogy a koronauradalom jobbágysága ismételtén azt kérte Grassalkovich Antaltól, hogy maradjon meg az 1755-ben kelt szerződésnél, melyet Miskolc esetében Mária Terézia is megerősített, ne az

úrbéri rendeletben foglalt adókkal terheltesse.⁷ Kérésük ellenére az uradalom és ilyen módon a város is új urbáriumot kapott 1767-ben. Ez az ún. Szöllőssy-féle úrbéri szabályzat súlyosabb terheket rótt a jobbágyokra, mint az 1755-ös szerződés. A lakosok a nehezedő terhek miatt évtizedekig pereskedtek az uradalommal, eredménytelenül. Csak 1873-ban sikerült Miskolcnak elszakadnia az uradalomtól, 337 722 forintért váltotta meg magát (RÉMIÁS 2004, 62–63).

A kilenc kérdőpont a település hasznait és fogyasztásait is leírja. A város értékeként említi a folyót, amelyen malmok vannak, a jó minőségű szőlőhegyeket és a város piacait (TÓTH 1991, 155). Ez utóbbit nem részletezi, de más forrásból tudjuk, hogy február 16-án (Julianna nap), március 25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony), Áldozócsütörtökön, augusztus 26-án és október 18-án (Lukács napja) tartottak országos vásárt a városban (BARS 1991, 48). A Miskolc monográfia egyik fejezetének szerzője, Szegőfi Anna négy országos vásárt említ, februárban, májusban, augusztusban és októberben, továbbá egész évben nyitva tartó boltokról ír (SZEGŐFI 2000, 308). Kétségtelen tény, hogy Miskolc piacközponti szereppel bírt a megyében (HORVÁTH 2014). A bevallást tevő parasztok ugyanakkor beszámolnak azokról a körülményekről is, amelyek nehezítették gazdálkodásukat. Arról panaszkodnak, hogy szűkében vannak fának, sem tüzelésre, sem építkezésre nem elég. Gyakran önti el víz az épületeket, a vetéseket és a réteket. „*Semminémű marhát nem tenyészethet az szegénység, többnyire semmi kerti veteménye, kendere, kukoricájája, káposztájája s egyebe nem terem, mivel földgye nincsen*” (TÓTH 1991, 155).

A város gazdálkodásáról a Miskolc monográfia 3. kötetében részletesen ír Gyulai Éva és Szegőfi Anna, erről részletesebben nem írok, csak néhány fontos jellemzőt említek meg (GYULAI 2000, 76–98; SZEGŐFI 2000, 273–316). A Gyulai Éva által feltárt források alapján tudjuk, hogy a város egészen a 18. század közepéig három nyomásban gazdálkodott, főként őszi, de tavaszi gabonát, sőt már kukoricát is vetettek (GYULAI 2000, 77, illetve a nyomások részletes bemutatása 80–85). Az 1720-as országos adóösszeírásban is háromnyomásos gazdálkodásról írnak, de Gyulai Éva írásából tudjuk, hogy már a 16. században is háromnyomásos gazdálkodás folytattak a jobbágyok (GYULAI

⁷ MNL OL E 156-a.-Fasc. 122. No. 040. Urbáriumok és összeírások, 1767. http://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc122_no040/print/2018.03.19. (utolsó letöltés: 2018. 03. 19.)

2000, 77).⁸A közel 5 ezer hektárnyi területből 1405 hektárt foglalt el a kalászosok termesztése, a miskolci búza kiváló minőségéről volt ismert. A háromnyomásos gazdálkodást a kilenc kérdőpontos vizsgálat is megerősíti azzal, hogy a Grassalkovich-szerződés után már csak két nyomást használhattak a miskolciak. Gyulai számításai szerint a rétek és legelők nagysága is 1150 hektár volt, a város területének 23-23%-át tették ki (GYULAI 2000, 83, 85). A legmeghatározóbb a város gazdálkodásában a szőlőművelés volt, a város 5 ezer hektárnyi területének 17%-a, 848 hektár. „A promontóriumok délről és északeről koszorúzták a várost... A város magaslatai közül a Szent György-hegy...” (GYULAI 2000, 90–91). A szőlőkben gyümölcsstermesztés is folyt. Mivel a miskolci lakosok számára a bortermelés meghatározó megélhetési forrás volt, nem csoda, hogy Miskolcot pincék vették körül, melynek nyomai ma is láthatók. 1744-ben 897 pincét írtak össze (GYULAI 2000, 94–95), 1780-ban 1224-et (SZEGŐFI 2000, 300). „A sok és sokféle kimutatásból levonhatunk néhány általánosságot: a miskolci gazdák búzáat csak saját szükségletre termelnek, árukészlet csak a kereskedelemmel is foglalkozóknál van; rozst és árpat már nem termelnek saját szükségletre sem, a kereskedő készlete mellett egyetlen gazdánál van említésre méltó mennyiség, ami bizonyíthatóan saját természetű; zab csak a lovas gazdánál terem, árukészlet nincs sehol” (SZEGŐFI 2000, 293).

A növénytermesztés és szőlőművelés mellett, természetesen állattenyésztéssel is foglalkoztak a miskolci jobbágyok. Szegőfi kutatásaiból tudjuk, hogy tehenet, marhát csak a házi szükségletek kielégítésére tartottak a miskolciak, kereskedelmi célokat nem szolgálta a tartásuk. A sertésállomány folyamatosan növekedett a korszakban, de ez is a lakosság fogyasztását szolgálta, a lótarítás pedig lassú ütemben terjed, igavonásra használták (SZEGŐFI 2000, 293). A gazdálkodásról a következőképpen vallanak a kilenc kérdőpontban a jobbágyok: „3. Semminémű marhát nem tenyésztethet az szegénység, többnyire semmi kerti veteménye, kendere, kukoricája, káposztája s egyebe nem terem, mivel földgye nincs. 4. Ez előtt voltak a szántó földek három nyomásra, de már az egyik nyomáson való szántó földeknek a jobb és nagyobb része a tekintetes uraság által elvétellett, mely miatt mind a szántásban, mind az marha legeltetésben nagy fogyatkozást szenved a szegénység” (SZEGŐFI 2000, 293). A vázlatosan összefoglalt gazdálkodási adatok is a paraszti társadalom jellemzőit támasztják alá, vagyis a saját fogyasztásra termelt növények és tartott állatok mellett a szőlőművelés, a bortermelés képezte

a miskolci parasztság fő megélhetési formáját, a bort tudták piacon értékesíteni, ami „zsellért kívánt”. A szőlőművelés mellett az ipar és kereskedelem volt a miskolciak fő jövedelemforrása, az 1770-ben az úrbéresek közül 247 fő foglalkozott iparral, legtöbben csizmadiák és szabók voltak, valamint a bodnárok (Ö. KOVÁCS-SZENDI 2000, 551).

A 18. században kétségtelenül Miskolc is tradicionális rendi társadalom jellemzőit mutatja, ugyanakkor a kereskedelem, az ipar fejlődésével, az értelmiség megjelenésével már lassan megindult a rendi társadalom bomlása. Az 1702 és 1755 közötti időszak a fejlődés reményével kecsegtette a várost, de az 1755-ben történő elzálogosítás a jobbágyi sorba való visszasüllyedést eredményezte, valamint a sikertelen kísérlet a szabad királyi cím elnyerésére visszavetette egy időre a társadalmi bomlást, de Miskolc regionális központi szerepe gazdasági fejlődést is eredményezett. Ezért a zsellérek nem kizárólag a pauperizáció megtestesítői, hanem a későbbi városi polgárság előfutárai is voltak egyben.

RÖVIDÍTÉSEK, FORRÁSOK

MNL BAZ.n Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 501/b. Acta politica: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Acta politica, XXII. számú iratsorozat

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

E 156-a.-Fasc. 122. No. 040. Urbáriumok és összeírások, 1767. http://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc122_no040/print/2018.03.19.

Az 1720. évi országos összeírás. http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras

IRODALOM

BARSI János (szerk.)

1991 *Magyarország történeti helységnevtára. Borsod megye (1773–1808)*. Központi Statisztikai Hivatal – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Budapest–Miskolc.

DANYI Dezső–DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Statisztikai Kiadó, Budapest.

FARAGÓ Tamás

2000 A város népessége. In FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 151–272.

FELHŐ Ibolya

1970 *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában*. I. Dunántúl. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁸ Továbbá az 1720. évi országos összeírás. http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras (utolsó letöltés: 2019. 09. 12.)

FÓNAGY Zoltán

2013 *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. Adattár I–II. Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.

GYULAI Éva

2000 Topográfia és városkép. In FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 57–150.

HORVÁTH Zita

2008 A földesúr-jobbágy viszony a Mária Terézia kori úrbérrendezés paraszti vallomásai alapján Borsod, Pest és Zala vármegyékben. In CZOCH Gábor–HORVÁTH Gergely Krisztián–POZSGAI Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall Társadalomtudományi Egyesület, Budapest, 228–250.

2009 Örökös és szabadmenetelű jobbágyok a 18. századi Magyarországon. *Századok*, 143. 5. 1063–1104.

2012 A parasztság helyzete Borsod megyében az úrbérrendezés idején. In SZIRÁCSIK Éva (szerk.): *Birtokok és birtokok*. Discussiones Neogradienses 12. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 161–174.

2014 Piacközpontok Borsod megyében az úrbérrendezés idején – forráselemzés. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, Tomus XVIII. – Fasciculus 1. 123–130.

2017 Borsod megye parasztsága az úrbérrendezés idején. In CSIKÓS Gábor–HEGEDŰS István–HORVÁTH Gergely Krisztián–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Vidéktörténet 1. Életrajzok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest. 65–106.

HORVÁTH Zita–TÓTH Péter

2010 *Sajószentpéter története*. Sajószentpéter.

Ö. KOVÁCS József–SZENDI Attila

2000 Városi társadalom. In FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története* III/2. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 517–678.

RÉMIÁS Tibor

2004 *Miskolc 18. századi társadalmi feudális kori összeírásai alapján*. Herman Ottó Múzeum – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Bíbor Kiadó, Miskolc.

SZEGŐFI Anna

2000 Mezőgazdaság – árutermelés – piac. In FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 273–316.

TÓTH Péter

1991 *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai*. Borsod vármegye (1770). Miskolc.

PEASANTRY OF MISKOLC AND BORSOD COUNTY AT THE TIME OF THE URBARIIUM

Keywords: Urbarium, serfs, cottars, peasant's confessions ('nine bullet points' questionnaire), eternal serfs, villains

Borsod County had 196 municipalities in the second half of the 18th century, among them 10 market towns including Miskolc. Their possessors were mainly smaller landlords with minor properties. In 1770 there were 400 possessors, most of them had no more than 1-2 serfs, moreover a lot of them had only cottars. The majority of the municipalities belonged to joint-possessors. Only 71 settlements were owned by sole landlords, 41 of them were secular and 30 were ecclesiastical possessors, some notables among them. The secular possessors altogether had more parcels of land, serfs and cottars than the ecclesiastical ones. At the same time, the largest ecclesiastical possessor (the Chapter of Eger) had major property than the largest secular one (the Royal Lordship of Diósgyőr). The Royal Lordship owned the localities Mezőkövesd, Mezőkeresztes and Miskolc, 3 of the 10 market towns of the county. The largest settlement of the county and of the Royal Lordship was undoubtedly Miskolc. In general, more than a half of the peasant population (serfs and cottars altogether) of Borsod County belonged to major possessors (15 secular and 7 ecclesiastical), whereas the more hundreds of minor noblemen owned the remaining half of the peasants. Many smaller landlords had no serfs at all, except 1-2 cottars with or without a cottage.

[translated by the editor]